

Ярослава Вітко

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ МОВНОГО ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ЖІНКИ

Однією з основних функцій мови, поряд з комунікативною, є пізнавально-відображальна, завдяки якій люди формують і організовують знання про навколишній світ і про себе. Мова для людини є засобом пізнання світу і накопичення людського досвіду, у ній відображаються історія, культура слов'янських народів, зокрема уявлення про зовнішність, внутрішній світ української і польської жінки.

У сучасній лінгвогендерології (праці В. Агеєвої, О. Вороніної, А. Кирилиної, Л. Компінцевої, В. Коваль, А. Мартинюк, Т. Данильченко, Т. Рябовоє та ін.) значне місце приділяється тлумаченню гендерних стереотипів та їх лексичного наповнення, утворених на основі того, що статева ідентичність відчувається більш яскраво, ніж всі інші ідентичності.

Гендерні стереотипи впливають на сприймання, запам'ятовування й інтерпретацію людиною інформації відповідно до сформованих у її свідомості уявлень про маскулітне і фемітне [9, 159]. У концепті “жінка” сполучаються знання про жінку: як істоту жіночої статі різного віку (від немовляти, дівчинки, до літньої жінки), як особистість, як суб'єкта, що виконує різні соціальні ролі (матері, дружини, сестри, дочки і т. ін.) [7, 299].

В метафоричній репрезентації цей концепт вербалізується дискурсивною парадигмою української та польської мов та віддзеркалює низку властивих йому гендерних стереотипів.

Метою дослідження є лінгвістичний аналіз метафоризації як мовного засобу номінації на позначення жінки в українській і польській мовах.

Матеріалом слугували тлумачні, лінгвістичні, енциклопедичні словники, зокрема Словник української мови в 11 т., Тлумачний словник сучасної української мови за ред. В. Т. Бусел, Słownik języka polskiego PWN, Uniwersalny słownik języka polskiego та ін. Кількість досліджених одиниць становила 55 лексем в українській та 55 у польській мовах.

Наголосимо, що метафора є одним із яскравих засобів, за допомогою якого позначається репрезентація в мові жінка; це результат процесу образного мислення мовця, яке поєднує різні поняття за аналогією та асоціацією в одному мовленнєвому акті [4, 31]. Серед тих засобів виразності, що беруть участь у створенні образів, метафорі належить чільне місце, саме тому вона здавна привертала до себе увагу дослідників. У сучасній лінгвістиці проблему метафори розробляють у своїх дослідженнях такі вчені, як Н. Арутюнова, О. Балабан, І. Льїнська, Й. Стернін, О. Тараненко, А. Уфімцева, О. Черкасова та ін. Останнім часом, з'ясовуючи сутність метафори, дослідники виходять за певні межі психічного і логічного її розуміння. Визначальною стала думка про метафору як явище семантичне, як новий зміст функції слова.

Своєрідність метафори полягає в її семантичній двоплановості, у зіставленні двох змістових планів – *конкретного, старого, звичного та нового, переносно-фігурального*, що виступає як засіб художньої зображальності. **Метафоризація** – це розширення семантичного обсягу лексем за рахунок виникнення у них переносних значень і посилення експресивних властивостей [6, 29].

Наявність двох планів метафори зумовлена одночасним зіставленням значення слова з двома далекими одне одному поняттями, пов'язаними між собою третім, що має спільне з першим і другим. Завдяки виявленню цього спільного формується психологічна основа метафори, якою визначається і характер спільного семантичного елемента [10, 125].

Метафору розглядають з позиції ономасіології й витлумачують її як засіб вторинної номінації (В. Вовк [3] і В. Гак [5]). Ми розуміємо **метафору** як вживання слів і словосполучень в переносному смислі на основі схожості, аналогії при збереженні семантичної двоплановості та образності.

Лексичні метафори виникають на основі асоціацій за подібністю між властивостями позамовних реалій (людей, тварин, предметів, рослин), абстрактних понять й позначуваних осіб жіночої статі, слугують семантичною основою вторинних образно-характеристичних мовних одиниць, що постають однією з форм вияву творчої активності мовців. Комунікативною метою метафори є оцінка різних нестандартних і нетипових аспектів зовнішності, поведінки, характеру жінки.

Під час вторинної номінації створення переносних значень відбувається за допомогою лінгвокогнітивних процесів, що сприяє смисловій місткості фемітних характеристик, наприклад, позитивна оцінка жінки експлікується за допомогою орнітонімів (укр. *лебідка* перен., нар.-поет. «Пестлива назва молодої жінки або дівчини», *голубка* розм. «Пестливе

називання дівчини, жінки (перев. при звертанні)», *пташечка* «У пестливому звертанні до дитини, дівчини, жінки», пол. *kurczatko pieszcz.* «Про когось маленького, найчастіше про дитину або маленьку дівчину», *gołąbka* «Пестливо про жінку», *ptaszyna pieszcz.* «Про дитину або жінку»). В той же час негативна характеристика передається переважно завдяки метафоризації зоонімів (укр. *корова перен., зневажл.* „Про незграбну, товсту або нерозумну жінку”, *кобила перен., вульг.* „Про високу на зріст огрядну жінку”, пол. *klepa* «Самиця лося», *obrażl.* «Про незграбну, несимпатичну і неакуратну жінку»).

За допомогою метафор передається не тільки потрібний зміст, але й надаються образно-експресивні відтінки існуючим мовним одиницям. Метафора використовується для образного оцінювання осіб жіночої статі, зовнішності, інтелекту, моральних якостей, поведінки, характеру, психоемоційного стану жінки. Причому вживаються як стереотипні стерті метафори, так і свіжі, образні, що використовуються для позначення жінки, яка поводить себе нестандартно, виходить за межі загальноприйнятих у суспільстві норм.

Досліджена лексика характеризується своєрідною внутрішньою формою, змістовою цінністю та конотативними відтінками. В тлумачних словниках має позначки: **розмовне, лайливе** (*кобила, krowa*), **пестливе, зменшено-пестливе** (*лялечка, księżniczka*), **зневажливе** (*швайка, kwoka*).

При застосуванні **метафоричних номінацій жінки** у мовців існують різні мотиви: 1) *надати жінці аксіологічну характеристику* (похвалити чи образити), певним чином оцінити її, 2) *пожартувати над нею, викликати її реакцію*, 3) *вплинути на оточуючих і сформуванню певне ставлення до оцінюваної особи*. Досить поширене явище, коли одна назва може позначати декілька властивостей жінки: пол. *ropucha pogard.* «Про старшу бридку жінку».

Зібраний матеріал ми класифікували за **моделями** метафоричних перенесень (під терміном **модель** розуміємо закономірне розташування послідовностей сегментних елементів в складних мовних одиницях, яке визначається властивостями даної мовної структури і регулярною відтворюваністю в мовленні [1, 238]).

Метафоричне перенесення зоонімів становить найпродуктивнішу модель творення оцінних найменувань осіб жіночої статі. Серед зібраних нами лексем, що надають опис і яскраву характеристику особам жіночої статі, на основі асоціації «**тварина** → **жінка**» утворено 39% слів від загальної кількості зібраного матеріалу в українській мові та 45% найменувань – у польській. Ці лексеми утворено на основі асоціацій зі звичками тварин і птахів, що найбільш контрастно характеризують: 1) *зовнішність* жінки: укр. *видра* «про надмірно худорляву жінку» [11, 133]; пол. *ropucha pogard.* «Про старшу бридку жінку»; 2) *риса характеру / інтелект* жінки: укр. *тигриця* «про жінку, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цього звіра» [11, 1449]; пол. *krowa obrażl.* «Про незграбну, товсту, ліниву жінку» [15, II, 302].

Метафоризація за моделлю «**жінка** → **жінка**» (3% слів від загальної кількості зібраного матеріалу в українській мові та 11% лексем у польській) відбувається у слів, які позначають жінку за ознакою соціального стану, професії. Вони номінують: 1) *зовнішність / інтелект* жінки: укр. *королева розм.* «про жінку, що вирізняється з-поміж інших красою, поставою, вмінням і т. ін.» [11, 576]; пол. *dragon розм.* «про товсту, високу, енергійну жінку, яка любить командувати іншими» [15, I, 304]; 2) *відношення жінки до інших людей*: укр. *матрона* «У стародавніх римлян – знатна, поважна заміжня жінка, мати родини; *перен., заст.* Про старшу віком жінку, що користується загальною повагою» [11, 618]; 3) *поведінку жінки*: пол. *aktorka* «жінка, яка грає, вдає щось» [15, I, 31].

Метафоризація за моделлю «**предмет** → **жінка**» (9% слів, від загальної кількості зібраного матеріалу в українській мові та 7% найменувань у польській) відбувається у словах, що позначають предмети побуту, іграшки, дорогоцінні камені, прикраси і вживаються з метою оцінної номінації жінок, а саме: 1) її *зовнішності*: укр. *лялечка* перен. «Гарна жінка, схожа на іграшку вбранням і виглядом»: *Як лялечка* [11, 607]; 2) *зовнішності та відношення до інших людей*: укр. *перлина* «дуже вродлива або кохана дівчина, жінка» [11, 938]; 3) *мовленнєвої діяльності*: пол. *szczekaczka* заст. «настійний гучномовець або радіо», *зневажл.* «балакуча, криклива, схильна до пліткування жінка» [15, III, 794]; 4) *фінансовий стан*: *bananówka* «довга спідниця», *розм.* «в 60-70 рр. образливо про дівчину, яка живе безтурботним життям, користується матеріальним і соціальним статусом своїх батьків» [15, I, 73].

Метафоризація за моделлю «**прецедентні імена** – культурні знаки, символи для позначення певних якостей, характеру людини → **жінка**» (39 % слів від загальної кількості зібраного матеріалу в українській мові та 33% назви в польській) образно позначають: 1) *зовнішність* жінки: пол. *baba jaga / baba-jaga* пер. «про негарну жінку» [15, I, 67]; 2) *зовнішність і характер* жінки: укр. *ангел* перен., заст. «Про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне» [11, 29]; пол. *wieźma* «про стару, бридку і сварливу жінку» [15, IV, 74]; 3) *характер і психоемоційний стан* жінки: укр. *валькірія* «У давньоскандинавській міфології – войовничі вершниці, діви-богині, що носилися над полем бою, розподіляючи перемогу і смерть. перен. «Про дівчину з незалежною, непокірною вдачею» [11, 110]; *wampirzysa* «жінка ексцентричного вигляду, яка провокує чоловіків» [15, IV, 604]; укр. *Даліла* «Кохана біблійного лицаря Самсона що зрадила його і видала ворогам. 2) Зрадлива, підступна, хитра жінка» [11, 272]; *Ксантіппа* [11, 574], пол. *ksantypa* «Дружина грецького філософа Сократа, ім'я якої стало прозивним для позначення сварливої, злої жінки» [15, II, 106]; 4) *зовнішність і поведінка* жінки: укр. *Арміда* «Прекрасна і мужня героїня поеми «Визволений Єрусалим». Красива, спокуслива жінка» [11, 40]; *Месаліна* [11, 641], пол. *Mesalina* «Дружина римського імператора Клавдія, відома своїм розпусним життям. Про гарну розбещену жінку» [15, II, 478]; 5) *відношення жінки до родини*: укр. *Бавкіда* «Ім'я міфічної жінки, що щасливо прожила все своє життя зі своїм чоловіком Філемоном. Втілення вірної жінки» [11, 78];

Менш продуктивними є метафоричні номінаційні моделі: а) «**абстрактне поняття** → **жінка**» (7% слів в українській мові та 5% назв у польській), що позначають: 1) *зовнішність жінки*: укр. *грація* перен., поет., заст. «Надзвичайно красива жінка; красуня» [11, 260]; 2) *поведінку жінки*: пол. *zgaga* «Відчуття печіння в стравоході. розм. Докучлива особа, що любить сваритися» [15, IV, 865]; б) модель «**рослина** → **жінка**» (не є випадковою, адже у національній свідомості слов'ян не тільки тварини, але й рослини були джерелом концептуалізації, а жінка – частиною рослинного світу); що позначають: 1) *характер і поведінку жінки*: укр. *зілля* ірон. «Про жваву хитру жінку» [11, 459]; 2) *відношення інших людей до жінки*: укр. *ожинка нар.-поет.* «Уживається як пестливе звертання до жінки, дівчини» [11, 833]; *ягідка* перен., розм. «Ласкава назва дівчини або жінки» [11, 1645].

Таким чином, більшість моделей, у яких вербалізовано мовний образ жінки в українській та польській мовах, є зооморфними, предметоморфними, флористичними і антропоморфними метафорами, джерелами яких є образи розповсюджених в Україні і Польщі назв тваринного і рослинного світу, а основою асоціативного перенесення є подібність за зовнішнім виглядом і поведінкою тварини, характером людини. Переважає

репертуар негативнооцінних номенів, що пов'язано з менталітетом і культурною традицією слов'янських народів.

Список використаної літератури та джерел

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Буяр І. Є. Гендерна лінгвістика: здобутки та перспективи / І. Є. Буяр // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2007. – № 4. – С. 287–290.
3. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации / В. Н. Вовк // – К. : Наукова думка, 1986. – 142 с.
4. Гаврилюк А. П. Метафора, її природа та роль у мові та мовленні / А. П. Гаврилюк // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". – 2013. – Вип. 2. – С. 29–33.
5. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11–26.
6. Карпіловська Є. Вторина номінація у сучасній українській мові: тенденції розвитку / Є. Карпіловська // Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип. 20. – С. 27–32.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – С. 299–300.
8. Миронова Н. В. Становлення гендерної лінгвістики / Н. В. Миронова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – №17. – С. 44–46.
9. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи / С. М. Оксамитна // Основи теорії гендеру. – К.: „К.І.С.”, 2004. – С. 157–181.
10. Ярмоленко С. Я. Мова і час / С. Я. Ярмоленко, Г. М. Колесник, К. В. Ленець, А. Ф. Марахова та ін. // К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
12. Словник української мови. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
13. Słownik języka polskiego PWN / oprac. E. Sobol. – wyd. 2. – Warszawa: PWN. – 2005. – 1304 s.
14. Słownik języka polskiego PWN. – Режим доступу: <http://sjp.pwn.pl/>
15. Uniwersalny słownik języka polskiego / pod red. S. Dubisza. – Warszawa: PWN, 2003. Т. 1–4.